

LBRIS

We know
books

JOSEPH RATZINGER

PAPA BENEDICT AL XVI-LEA

SPIRITUL LITURGHIEI



O introducere

Traducerea din limba germană de
Dan Siserman

Galaxia Gutenberg
2022

<i>Notă asupra ediției românești</i>	7
<i>Prefața autorului</i>	11
I. ESENȚA LITURGHIEI	15
1. Liturghie și viață. Despre locul liturghiei în realitate.....	17
2. Liturghie – Cosmos – Istorie.....	31
3. De la Vechiul la Noul Testament: determinarea formei fundamentale a Liturghiei prin intermediul creдинței biblice	45
II. TIMPUL ȘI SPAȚIUL ÎN LITURGHIE	63
1. Întrebări preliminare despre raportul Liturghiei cu timpul și spațiul	65
2. Locuri sacre – Semnificația clădirii Bisericii.....	75
3. Altarul și direcția rugăciunii în Liturghie.....	89
4. Păstrarea Sfântului Sacrament	101
5. Timpul sacru	109
III. ARTA ȘI LITURGHIA	131
1. Problema imaginilor	133
2. Muzica și Liturghia	157

IV. FORMA LITURGICĂ	181
1. Ritul.....	183
2. Trupul și Liturghia	197
1. Participarea activă.....	197
2. Semnul Crucii.....	204
3. Posturi ale credinciosului.....	212
Îngenuncherea (prosternarea)	212
A sta în picioare și a sta așezat. Liturghie și cultură	223
4. Gesturi	233
5. Vocea umană.....	238
6. Veșmintele preoțești.....	247
7. Materia	252
<i>Bibliografie</i>	257

LITURGHIE ȘI VIAȚĂ. DESPRE LOCUL LITURGHIEI ÎN REALITATE

Ce este liturghia? Ce se întâmplă în timpul liturghiei? Ce fel de realitate întâlnim aici? În anii 1920 s-a sugerat că ar trebui să înțelegem liturghia în termeni de „joc”. Ideea analogiei era că un joc are propriile reguli, își stabilește propria lume, care este în vigoare încă de la începutul jocului, dar care, desigur, este suspendată la încheierea acestuia. Un alt punct de asemănare a fost faptul că jocul, deși are un sens, nu are un scop și că tocmai din acest motiv conține ceva vindecător, chiar eliberator. Jocul ne scoate din lumea sarcinilor zilnice și a presiunilor acestora și ne duce într-o sferă liberă de scopuri și realizări, eliberându-ne pentru o vreme de toate poverile lumii noastre cotidiene a muncii. Jocul este un fel de altă lume, o oază de libertate, unde, pentru o clipă, putem lăsa viața să curgă liber. Avem nevoie de astfel de momente de retragere

de sub presiunea vieții de zi cu zi pentru că povara acesteia să fie suportabilă. Există un oarecare adevăr în acest mod de gândire, dar este insuficient. Totul depinde de ceea ce jucăm. Tot ceea ce am spus se poate aplica oricărui joc, iar problema este că un angajament serios față de regulile necesare pentru a juca jocul își dezvoltă curând propriile poveri și conduce la noi tipuri de obiective bine determinate. Fie că ne uităm la sportul modern sau la campionatele de șah sau, de fapt, la orice joc, constatăm că jocul, atunci când nu se reduce la o simplă distracție, se transformă rapid din a fi o altă lume, într-o contra-lume sau o non-lume, în a fi o părticică din lumea normală cu propriile legi.

Ar trebui să menționăm un alt aspect al acestei teorii a jocului, ceva care să ne apropie de esența liturghiei. Jocul copiilor pare în multe privințe un fel de anticipare a vieții, o repetiție pentru viața de mai târziu, fără greutatea și gravitatea ei. Pe această analogie, liturghia ar fi o aducere aminte a faptului că suntem cu toții copii, sau ar trebui să fim copii, în raport cu acea viață adevărată spre care tânjim să mergem. Liturghia ar fi un fel de anticipare, o repetiție, un preludiu al vieții viitoare, al vieții veșnice, pe care Sfântul Augustin o descrie, prin contrast cu viața din această lume, ca fiind o țesătură care nu mai este făcută din exigență și nevoie, ci din libertatea generozității și a darului. Văzută astfel, liturghia ar fi redescoperirea în noi a adevăratei copilării, a deschiderii către o măreție care urmează să vină și care este încă neîmplinită în viața adultă. Aici ar fi, așadar, forma concretă a speranței, care trăiește în avans viața viitoare, singura viață adevărată, care ne inițiază în viața

autentică: viața de libertate, de unire intimă cu Dumnezeu, de deschidere pură către semenii noștri. Liturghia este astfel — aceea realitate care imprimă în viața aparent reală a existenței noastre cotidiene semnul libertății viitoare, sparge zidurile care ne limitează și face loc luminii cerului să strălucească pe pământ.

Această aplicare a teoriei jocului distinge liturghia prin esența sa de tipurile obișnuite de joc, care, fără îndoială, conțin întotdeauna o dorință pentru adevăratul „joc”, pentru o lume cu totul diferită în care ordinea și libertatea sunt una. Prin contrast cu aspectele superficiale, utilitariste sau omenește deșarte ale jocului obișnuit, teoria jocului din liturghie scoate în evidență ceea ce este special și diferit în acel „joc” al Înțelepciunii despre care vorbește Biblia, joc care poate fi comparat cu liturghia. Dar acestei analogii îi lipsește totuși ceva, ceva esențial. Ideea unei vieți viitoare apare doar ca un vag postulat. Referirea la Dumnezeu, fără de care „viața viitoare” ar fi doar o lume pustie, rămâne destul de nedeterminată. Prin urmare, aș dori să sugerez o nouă abordare, de data aceasta pornind de la textele biblice specifice.

În relatările evenimentelor care au precedat fuga lui Israel din Egipt, precum și în cele care descriu fuga propriu-zisă, Exodul pare să aibă două scopuri distincte. Primul, care ne este cunoscut tuturor, este ajungerea în Țara Făgăduită, în care Israel va trăi în sfârșit pe propriul său pământ și teritoriu, cu granițe sigure, ca popor stăpân pe propria libertate și independență. Dar auzim în mod repetat și despre un alt obiectiv. Porunca inițială a lui Dumnezeu către Faraon sună

în felul următor: „Lasă poporul meu să plece ca să-mi slujească în pustiu” (Exodul 7:16). Aceste cuvinte – „Lasă poporul meu să plece ca să-mi slujească” – se repetă de patru ori, cu mici variații, în toate întâlnirile lui Faraon cu Moise și Aaron (cf. Exodul 8:1; 9:1; 9:13; 10:3). În cursul negocierilor cu Faraonul, scopul devine mai concret. Faraon arată că este dispus să facă un compromis. Pentru el, problema este libertatea de cult a israeliților, pe care o recunoaște mai întâi sub următoarea formă: „Mergeți și aduceți jertfă Domnului Dumnezeului vostru în interiorul țării” (Exodul 8:25). Dar Moise insistă în ascultarea poruncii lui Dumnezeu ca ei să iasă afară din țară pentru a se închina. Locul cuvenit de închinare este pustiu: „Ne vom duce în pustie cale de trei zile și vom aduce acolo jertfă Domnului Dumnezeului nostru, după cum ne va porunci El” (Exodul 8:27). După plăgile care urmează, Faraon își prelungește compromisul. El admite acum că închinarea conform voinței divinității ar trebui să aibă loc în pustiu, dar vrea ca doar bărbații să plece: femeile și copiii, împreună cu vitele, trebuie să rămână în Egipt. El își asumă practica religioasă curentă, conform căreia doar bărbații sunt participanți activi la închinare, adică la cult. Dar Moise nu poate negocia liturghia cu un potentat străin și nici nu poate supune cultul la vreo formă de compromis politic. Felul în care trebuie să fie venerat Dumnezeu nu este o chestiune de oportunitate politică. Venerarea își conține măsura în ea însăși, adică nu poate fi ordonată decât pe măsura revelației, în dependență de Dumnezeu. De aceea, cel de-al treilea și cel mai amplu compromis sugerat de conducătorul pământesc este de

asemenea respins. Faraon le oferă acum femeilor și copiilor permisiunea de a pleca împreună cu bărbații: „Duceți-vă și faceți slujbă Domnului Dumnezeuului vostru, dar să rămână aici vitele voastre mărunte și mari” (Exodul 10:24). Moise obiectează: Trebuie să plece și toate turmele de animale, căci „până nu vom ajunge acolo, nu știm ce avem să aducem jertfă Domnului Dumnezeuului nostru” (Exodul 10:26). În toate acestea, problema nu este Țara Făgăduinței: singurul scop al Exodului se arată a fi închinarea, cultul, care nu poate avea loc decât după măsura lui Dumnezeu și care, prin urmare, eludează regulile jocului compromisului politic.

Israel pleacă, nu pentru a fi un popor ca toate celelalte, ci pentru a-l sluji pe Dumnezeu. Scopul plecării este muntele încă necunoscut al lui Dumnezeu, slujirea lui Dumnezeu. Acum s-ar putea obiecta că concentrarea asupra închinării în negocierile cu Faraon a fost pur tactică. Adevăratul scop al Exodului, în cele din urmă singurul său scop, nu era închinarea, ci pământul – la urma urmei, acesta era adevăratul conținut al promisiunii făcute lui Avraam. Nu cred că acest lucru face dreptate gravității care străbate textele. A opune pământul și cultul nu are sens. Pământul este dat poporului pentru a fi un loc de închinare către adevăratul Dumnezeu. Simpla posesie a pământului, simpla autonomie națională, ar fi redus Israelul la nivelul tuturor celorlalte popoare. Urmărirea unui astfel de obiectiv ar fi o neînțelegere a ceea ce este distinctiv în alegerea lui Israel. Întreaga istorie relatată în cărțile Judecătorilor și Regilor, reluată și interpretată din nou în Cronici, este menită să arate tocmai acest lucru: că pământul, privit doar în sine, este un

bun nedeterminat. El devine un bun adevărat, un dar real, o promisiune împlinită, doar atunci când este locul în care Dumnezeu domnește. Atunci nu va fi doar un stat independent printre altele, ci tărâmul ascultării unde se face voia lui Dumnezeu și unde se dezvoltă tipul corect de existență umană. Examinarea textelor biblice ne permite să definim mai exact relația dintre cele două obiective ale Exodului. În peregrinările sale, Israel descoperă tipul de sacrificiu pe care îl dorește Dumnezeu, nu după trei zile (așa cum sugerează conversația cu Faraon), ci după trei luni, în ziua în care ajunge „în pustiul Sinai” (Exodul 19:1). A treia zi, Dumnezeu coboară pe vârful muntelui (cf. 19:16,20). Acum vorbește poporului. El le face cunoscută voința Sa prin cele zece porunci (cf. 20:1-17) și, prin mijlocirea lui Moise, încheie cu ei o alianță (cf. Exodul 24), un legământ concretizat într-o formă de cult minuțios reglementată. În acest fel se împlinește scopul rătăcirii în pustiu, așa cum a fost explicat lui Faraon. Israel învață cum să i se închine lui Dumnezeu în modul pe care El însuși îl dorește. Cultul, liturgia în sensul propriu, face parte din această închinare, dar la fel și viața conform voinței lui Dumnezeu; o astfel de viață este o parte indispensabilă a adevăratei închinări: „Căci slava lui Dumnezeu este omul viu, iar viața omului este vederea lui Dumnezeu”, spune Sfântul Irineu din Lyon (*Adv. Haer.* 4, 20, 7), ajungând la miezul a ceea ce se întâmplă atunci când omul îl întâlnește pe Dumnezeu pe muntele din pustie. În ultimă instanță, însăși viața omului, omul însuși care trăiește în mod corect, este o adevărată închinare la Dumnezeu. Dar viața devine viață adevărată doar atunci

când își primește forma din privirea spre Dumnezeu. Cultul există pentru a comunica această viziune și pentru a da viață în așa fel încât să se aducă slavă lui Dumnezeu.

Trei lucruri sunt importante pentru întrebarea pe care o avem în vedere. În primul rând, pe Sinai, poporul primește nu numai instrucțiuni privind cultul, ci și o regulă atotcuprinzătoare de drept și de viață. Numai astfel poate deveni cu adevărat un popor. Un popor fără o regulă comună de drept nu poate trăi. El se distruge pe sine în anarhie, care este o parodie a libertății, o exaltare a acesteia până la abolire. Când fiecare om trăiește fără lege, fiecare om trăiește fără libertate. Acest lucru mă duce la cel de-al doilea punct. În stabilirea legământului de pe Sinai, cele trei aspecte ale închinării, legii și eticii sunt inseparabil împletite. Aceasta este măreția legământului de la Sinai, dar și limitarea sa, așa cum se va vedea în tranziția de la Israel la Biserica Neamurilor, unde împletirea avea să se desfacă, pentru a face loc unei diversități de forme juridice și structuri politice. În epoca modernă, această necesară desfacere a dus în cele din urmă la secularizarea totală a legii și la excluderea oricărei perspective îndreptate spre Dumnezeu în modelarea legii. Dar nu trebuie să uităm că există o legătură esențială între cele trei sfere de cult, drept și etică. Legea fără un fundament în morală devine nedreptate. Atunci când moralitatea și legea nu își au originea într-o perspectivă îndreptată spre Dumnezeu, ele îl înjosesc pe om, pentru că îi răpesc cea mai înaltă măsură și cea mai mare capacitate, îl privează de orice viziune a infinitului și a eternului. Această aparentă eliberare îl supune dictaturii majorității conducătoare, unor standarde

umane schimbătoare, care sfârșesc inevitabil prin a-i face rău. Ajungem astfel la un al treilea punct, care ne aduce înapoi de unde am pornit, la problema naturii cultului și a liturghiei. Atunci când aspectele umane sunt ordonate în așa fel încât nu există o recunoaștere a lui Dumnezeu, există o depreciere a omului. De aceea, în ultimă instanță, cultul și legea nu pot fi complet separate. Dumnezeu are dreptul la un răspuns din partea omului, a omului însuși, iar acolo unde acest drept al lui Dumnezeu dispare în totalitate, ordinea legii între oameni este dizolvată, pentru că nu mai există o piatră de temelie care să țină împreună întreaga structură. Ce înseamnă acest lucru pentru întrebarea pe care am avut-o în vedere? Am analizat cele două obiective ale Exodului și am văzut că problema se referea, în cele din urmă, la natura liturghiei. Acum devine clar că ceea ce a avut loc pe Sinai, în perioada de odihnă de după rătăcirea prin pustiu, este ceea ce dă sens preluării pământului. Sinai nu este o casă de tranziție, un fel de oprire pentru reîmprospătare pe drumul spre ceea ce contează cu adevărat. Nu, Sinai îi oferă lui Israel, ca să spunem așa, pământul interior fără de care cel exterior ar fi o perspectivă lipsită de bucurie. Israel se constituie ca popor prin legământul și legea divină pe care o conține. El a primit o regulă comună pentru o viață dreaptă. Aceasta și numai aceasta este ceea ce face ca pământul să fie un adevărat dar. Sinaiul rămâne prezent în Țara Făgăduinței. Când realitatea Sinaiului se pierde, Țara se pierde și ea în interior, până când, în cele din urmă, poporul este împins în exil. Ori de câte ori Israel se îndepărtează de închinarea corectă față de Dumnezeu, când se îndepărtează de

Dumnezeu pentru a se îndrepta spre dumnezeii falși (puterile și valorile acestei lumi), libertatea sa se prăbușește. Este posibil ca poporul să trăiască în țara sa și totuși să fie la fel ca în Egipt. Simpla posesie a propriului pământ și a propriului stat nu îți oferă libertate; de fapt, poate fi cel mai crunt tip de sclavie. Iar atunci când pierderea legii devine totală, se sfârșește prin pierderea chiar și a pământului. „Slujirea lui Dumnezeu”, libertatea de a-i aduce o închinare corectă lui Dumnezeu, apare, în întâlnirea cu Faraon, ca fiind singurul scop al Exodului, ba chiar esența lui. Acest fapt este evident în tot Pentateuhul. Acest adevărat „canon în canon”, inima Bibliei lui Israel, se află în întregime în afara Țării Sfinte. Se încheie la marginea pustiului, „dincolo de Jordan”, acolo unde Moise rezumă și repetă încă o dată mesajul de la Sinai. Astfel, putem vedea care trebuie să fie fundamentul existenței în Țara Făgăduinței, condiția necesară pentru o viață în comunitate și libertate: adeziunea fermă la Legea lui Dumnezeu, care ordonează corect activitățile și aspectele umane, adică le orânduiește ca realități care vin de la Dumnezeu și sunt menite să se întoarcă la Dumnezeu.

Dar, încă o dată, ce înseamnă toate acestea pentru problema noastră? În primul rând, devine clar că „cultul”, văzut în adevărata sa amploare și profunzime, depășește acțiunea liturgică. În ultimă instanță, cultul cuprinde orânduirea întregii vieți umane în sensul lui Irineu. Atunci când omul trăiește privind spre Dumnezeu, omul devine slavă pentru Dumnezeu, îl pune pe Dumnezeu, ca să spunem așa, în lumină (și asta este cultul). Pe de altă parte,

este la fel de adevărat că legea și etica nu se susțin atunci când nu sunt ancorate în centrul liturgic și inspirate de acesta. Ce fel de realitate găsim, așadar, în liturghie? Ca un prim răspuns, putem spune acum următoarele: omul care lasă deoparte orice considerație despre realitatea lui Dumnezeu este un realist doar în aparență. El face abstracție de Cel în care „trăim, ne mișcăm și suntem” (Fapte 17:28). Prin urmare, numai atunci când relația omului cu Dumnezeu este corectă pot fi în bună rânduială toate celelalte relații ale sale: relațiile cu semenii săi, raporturile cu restul creației. După cum am văzut, legea este esențială pentru libertate și comunitate; Adorația – adică modul corect de a ne raporta la Dumnezeu – este, la rândul ei, esențială pentru lege. Putem acum să lărgim această perspectivă făcând un pas în plus. Adorația, adică tipul corect de cult, de relație cu Dumnezeu, este esențială pentru tipul corect de existență umană în lume – tocmai pentru că depășește viața de zi cu zi. Adorația ne dă o parte din modul de existență din ceruri, din lumea lui Dumnezeu, și permite ca lumina să cadă din acea lume divină în lumea noastră. În acest sens, cultul – așa cum am spus când am discutat despre joc – are caracterul de anticipare. Cultul ne transpune cu anticipație în acea viață desăvârșită și dă vieții noastre prezente măsura sa adecvată. O viață fără o astfel de anticipare, o viață care nu mai este deschisă spre cer, ar fi o viață goală, o viață de plumb. Iată de ce nu există în realitate societăți cu totul lipsite de cult. Chiar și sistemele hotărât ateiste, materialiste, își creează propriile forme de cult, deși, desigur, acestea nu pot fi decât o iluzie și se străduiesc în zadar prin trâmbițe bombastice să